

מודל רב-ממדי להסבר הקשר בין קורבנות לתחושת ביטחון בבית-הספר

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

מיכל זכריה

בית הספר לחינוך

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

אחת ההשלכות השליליות של אלימות בבית-הספר היא פגיעה בתחושת הביטחון של התלמידים (Barrett, Jennings, & Lynch, 2012). זו מובילה לחוסר הסתגלות ולפגיעה במדדים רגשיים, לימודיים וחברתיים כאחד (Hughes, Gaines, & Pryor, 2015). המחקר הנוכחי עסק בשלושה מדדים של תחושת בטחון בבית הספר: הערכת הסיכון, פחד והתנהגות נמנעת בתגובה לאלימות בבית-הספר, תוך מתן דגש להקשר הבית-ספרי ולאקלים החינוכי. כמסגרת התאורטית של המחקר שימש המודל המאתגר (Challenge model) של תיאורית החוסן (Resilience theory).

בספרות המחקרית העוסקת בקורבנות לאלימות בבית-הספר קיימת הבחנה בין קורבנות ישירה - שהתלמיד חווה באופן בלתי אמצעי, לבין קורבנות עקיפה - אלימות שהתלמיד צפה בה או שמע עליה. הבחנה נוספת היא בין קורבנות לסוגי אלימות: מילולית, חברתית ופיזית וקורבנות לאלימות חמורה הכוללת הטרדה ופגיעה מינית, איום בנשק קר וחם ועוד. הבחנה נוספת היא בין דפוסי קורבנות: קורבנות חוזרת (repeated victimization), שבה התלמיד נופל קורבן לאותו סוג אלימות פעם אחר פעם, וקורבנות מרובה (multiple victimization), שבה התלמיד נופל קורבן לסוגים שונים של אלימות. במחקר הנוכחי נבדקו לראשונה כלל סוגי הקורבנות שצוינו לעיל ותרומתם להסבר תחושת הבטחון (בשלושת מדדיה) של תלמידים בבית-הספר.

סקירת הספרות המחקרית מעלה כי ההתייחסות לתחושת בטחון אינה חד-ממדית, וכי ישנה התייחסות נפרדת לשלושה תחומים שונים: רגשי, קוגניטיבי והתנהגותי. בהתאם לכך, כאמור, ההתייחסות במחקר הנוכחי לתחושת בטחון באה לידי ביטוי בשלושת מרכיבים אלו. כך, נבחנה תחושת הפחד (fear) של התלמידים, הערכת הסיכון (perceived risk), כלומר, ההכרה שמצב מסוים טומן בחובו סכנה פוטנציאלית, והימנעות מבית-הספר או אזורים בו, כתוצאה מחשיפה לאלימות.

יש לציין כי ממצאי מחקרים קודמים מצביעים על קשר מורכב שבין חשיפה לאלימות לבין פגיעה בתחושת הביטחון; ההשלכות על תלמידים שונים אינן אחידות והבנת התופעה מצריכה התייחסות למאפייני הקורבנות של התלמיד ובית-הספר גם יחד. ההנחה המרכזית במחקר הנוכחי היתה כי ניתן להבין את הקשר שבין קורבנות ותחושת בטחון בהתייחס להקשר הבית-ספרי בכלל ואקלים בית-הספר בפרט. בהסתמך על ממצאי הספרות המחקרית (Gregory et al., 2010), נעשתה במחקר הנוכחי הבחנה בין ההיבטים הבין-אישיים באקלים בית-הספר (כגון, יחסים בין התלמידים, בין התלמידים ובין המורים ואווירה של כבוד, אכפתיות, ושיתוף) וההיבטים המבניים (כגון, קיום כללים ואכיפתם, והיבטים פיזיים הקשורים למשאבים, ניקיון ומראה בית-הספר).

ההנחה במחקר הנוכחי היתה כי אקלים בית-ספר מיטבי עשוי להוות מקור לחיזוק החוסן בתנאים של גורמי סיכון הקיימים במערכת החינוכית, כגון קורבנות לאלימות לסוגיה. בהתייחס לכך, אחד המודלים המופיעים בספרות המחקרית להסבר תהליכי חוסן הוא המודל המאתגר

(Challenge model) (Fergus & Zimmerman, 2005), שבמסגרתו נטען כי חשיפה מינימלית למצבי סיכון הכרחית כדי שיתפתח חוסן. מודל זה מתאר יחסים לא-ליניאריים (curvilinear) בין סיכון ומשתני תוצאה, ועל-פיו חשיפה לסיכון בדרגה מסוימת מביאה יותר תועלת מאשר אי-חשיפה כלל, זאת לעומת חשיפה גדולה מדי שפוגעת בחוסן. לכן, מבחינה תאורטית, במרכז המחקר הנוכחי עמדה בחינתו של המודל המאתגר להסבר הקשר שבין חשיפה לאלימות בבית-הספר ותחושת בטחון. כמו כן, אקלים בית-הספר הועמד במרכז המחקר ונבחן מודל לפיו אקלים חינוכי מהווה משתנה ממתן כך שבבתי-ספר בהם יש אקלים חיובי, תרומתה של האלימות לפגיעה בתחושת הבטחון נמוכה יותר, ביחס לבתי-ספר בהם יש אקלים חינוכי שלילי.

באופן מפורט יותר, שלוש מטרות עיקריות עמדו בבסיס המחקר הנוכחי:

א. להציע מודל באמצעותו ניתן להסביר את תחושת הביטחון של תלמידים, ולבחון את הקשר שבין חשיפה לאלימות באופן ישיר ועקיף, קורבנות לסוגים שונים (מילולית, פיזית וחברתית) ולדפוסים שונים (קורבנות חוזרת לעומת קורבנות מרובה) לבין מדדים קוגניטיביים, רגשיים והתנהגותיים של תחושת ביטחון.

ב. לבחון את מרכזיותו של ההקשר הבית-ספרי להסבר הקשר שבין אלימות ותחושת בטחון, ואת ההשערה לפיה לאקלים בית-ספר אפקט חיובי ממתן על הקשר שבין קורבנות לתחושת חוסר-ביטחון.

ג. לאשש את התאמת המודל המאתגר של תיאורית החוסן להסבר תחושת בטחון של תלמידים בעקבות אלימות. כלומר, כי ברמות מתונות של קורבנות, אקלים חיובי ממלא תפקיד מכריע יותר מאשר במצבים שבהם רמת הקורבנות גבוהה או נמוכה.

שיטת המחקר התבססה על דגימת 1213 תלמידי כיתות ו', ח', ו-י' מ-42 כיתות ב-42 בתי-ספר במחוז מרכז, חיפה ותל אביב. תלמידים אלה התבקשו להשיב על סדרת שאלונים מובנים (כמו למשל: חשיפה לאלימות ישירה ועקיפה, תחושת בטחון, ואקלים בית הספר) ששימשו במחקרים קודמים ונמצאו בעלי תוקף ומהימנות משביעי רצון. ניתוח הנתונים התבסס על ניתוחי HLM בכל הנוגע למשתנה אקלים אשר נמצא מקונן (nested), תוך פיקוח על תלות בין המשתתפים.

ממצאי המחקר מאששים את המודל המאתגר של תיאורית החוסן להסבר היחסים שבין חשיפה לאלימות ותחושת בטחון. בנוסף, העמדת ההקשר הבית-ספרי בכלל ואקלים בית-הספר בפרט במרכזו של הקשר, מאפשרים להבין את ההשלכות של חשיפה לאלימות בבית-הספר, ואת תרומתו של המיקום בו מתרחשת האלימות וההקשר הבית-ספרי, להסבר התופעה כולה. ממצאי המחקר עולה כי בבתי-ספר עם אקלים מוסדי חיובי, ככל ששיעור הקורבנות הישירה היה גבוה יותר, כך מידת הפחד מקורבנות הייתה נמוכה יותר. לעומת זאת, בבתי-ספר עם אקלים מוסדי שלילי, ככל ששיעור הקורבנות הישירה היה גבוה יותר, כך מידת הפחד מקורבנות הייתה רבה יותר. ממצא אשר מצביע על אפקט מחסן של אקלים בית-ספרי. בנוסף, ניתן תוקף למדידה שנעשת בשנים האחרונות לגבי תחושת ביטחון תוך הבחנה בין תגובות רגשיות (פחד), הערכות קוגניטיביות (הערכת סיכון) והיבטים התנהגותיים (התנהגות נמנעת) כמושגים שקשורים זה לזה אך בעלי אופי מובחן. עוד נמצא כי אלימות ישירה תורמת יותר להסבר מדדי תחושת הביטחון מאשר זו העקיפה, ששיעור הקורבנות לאלימות (דפוס קורבנות חוזרת) תורם יותר להסבר מדדי תחושת הביטחון

מאשר דפוס קורבנות מרובה (לסוגי אלימות שונים), וכי להצקות מילוליות אפקט ניכר על פגיעה בתחושת ביטחון, והיא נרחבת יותר מאשר בהתייחס לאלימות המילולית. ממצאים בהקשר לגיל ומגדר נידונים אף הם.

כלל ממצאי המחקר חוברים יחד לכדי תמונה המשקפת את מורכבות הקשר בין חשיפה לאלימות לתחושת ביטחון בהיבטים רבים ומגוונים, ומציעים לראשונה מודל המסביר את הקשר הלא-ליניארי שבין חשיפה לאלימות בבית-הספר ותחושת בטחון.